

Vandring langs Oslos elver

OSLO ELVEFORUM ER NAVNET PÅ VENNEFORENINGEN TIL ALLE HOVEDSTADENS ELVER. I TILLEGG PASSER LOKALE ENTUSIASTER PÅ DEN ENKELTE ELV. ALDRI HAR BYELEVENE HATT BEDRE STØTTESPILLERE.

I EN ARTIKKELSERIE INVITERER ELVEFORUMETS LEDER TIL VANDRING I HISTORIEN OG LANGS OSLOS «BLÅ-GRØNNE INFRASTRUKTUR». VI BEGYNNER MED GRENSEELVEN I VEST: LYSAKERELVEN.

AV IDA F. TØNNESEN

I alt er det 10 elver og bekker som kan regnes som Oslos byelver. Fra vest til øst har vi følgende elver:

Helt i vest som grense mot Bærum finner vi *Lysakerelven*. Den renner ut fra Bogstadvannet.

Vår neste elv er *Mærradalsbekken*, som har sin start i Voksenåsen og renner ut i Bestumkilen.

Så møter vi et større vassdrag som nederst heter *Hoffselven*, men som lenger opp heter *Makrellbekken*, *Styggedalsbekken*, *Skådalsbekken*. De to sistnevnte møtes i Holmendammen, og Makrellbekken kommer innpå Hoffselven ved Hoff gård, og så renner de sammen ut som Hoffselven i Bestumkilen.

Frognerbekken/Sognsvannsbekken kommer fra Sognsvann via Frognerparken til Frognerkilen.

Akerselven renner ut fra Maridalsvannet til Bjørvika.

Hovinbekken ligger mest i rør, men starter oppe ved Årvoll og renner ut i Bjørvika.

Alna som kommer fra Lillomarka, møter *Fossumbekken/Tokerudbekken* ved Alnaparken og renner gjennom Groruddalen og i tunnel gjennom Ekebergfjellet til fjorden.

Ljanselven starter fra Østmarka og renner ut i Bunnefjorden gjennom en 500 m lang tunnel under Mosseveien.

Gjersøelven er grenseelv mellom Oslo og Oppegård.

Ellingsrudelven er grenseelv mot Lørenskog.

Opprinnelig var den samlede elve- og bekkestrekning i Oslos byggesone 300 km. I dag er vannet forsvunnet i $\frac{3}{4}$ av byens elver og bekker, hvilket vil si at mer enn 200 km av Oslos bekke- og elvestrekninger forsvant i rør i løpet av de par siste hundreår. Forsøpling, forurensing og dårlig lukt og utseende svekket bevisstheten om verdien av vassdragene. Noen uttrykte også frykt for vann i nærmiljøet. Veien lå dermed åpen slik at aktive bygge-, landbruks- og andre næringsinteresser kunne ta i bruk innvunnet anleggsareal.

I vår tid er historiens blad snudd. Bevisstheten om vann i nærmiljøet som noe vakkert og noe som skaper aktivitet og liv, vokser fram. Bystyret vedtok i 1998 at en del småbekker og elvestrekninger skulle graves opp igjen, og «Byens blågrønne infrastruktur» er blitt et sentralt planleggingsbegrep.

Oslo bystyre ber i Byøkologisk program om at vassdragene gjenåpnes der det er mulig og understreker at deres bidrag til det bio-

Kartutsnittet til venstre viser Oslos turveier, parker, m.m. Lysakerelvens løp fra Bogstadvannet til Lysaker går henimot rett sørover. Langs elveleiet er det anlagt turveier både i Oslo og Bærum.

Kartet over viser alle Oslos elveløp. Blå strek viser åpen elv, rød strek bekker. Flere av elvene ender brått og forsvinner under jorden i lukket trasé.

Ida Fossum
Tønnessen
(født 1942)
er landskapsarkitekt, har drevet eget kontor, vært medlem av bystyret, Oslo Byes Vels styre og Park- og idrettsjef i Oslo kommune. Har vært seniorrådgiver i Byrådsavdeling for miljø og samferdsel for «Grosskuddalsprosjektet». Er pensjonist og leder av Oslo Elveforum.

logiske mangfold må sikres. Det er et mål å kunne følge vassdragene til fots fra Marka til Fjorden. Man må så vidt mulig få oppleve bekken og elva som den en gang var.» Det er også etablert et meget godt og konstruktivt samarbeide mellom Oslo kommunes etater og Oslo Elveforum.

La oss sammen bli kjent med «Byens blågrønne infrastruktur» og se hvilke spennende historier som kan fortelles, og hvilken betydning disse elvene har hatt for byens utvikling.

Hva er det som er så fascinerende, og hva betyr elvene?

Elvene skapte Norge. Sammen med isbreene har de formet landskapet og er nå selve livsnerven i det. Vassdragene er ryggraden i landskapsbildet, de binder sammen de ulike elementer på sin vei fra fjell til fjord – de gir opplevelsesverdi og har vært den helt sentrale lokaliseringfaktor – «logikken i landskapet». Vassdragene formidler økologi, kultur og historisk utvikling i en syntese som er helt enestående.

I en serie artikler vil St. Hallvard nå la oss bli kjent med byelvene våre og deres historie. Forhåpentligvis vil dette føre til en interesse for byens vassdrag som gjør at vi sammen kan ta vare på viktige verdier i byen vår. Mange av byens skoler er i ferd med å adoptere elvestrekninger og bruke dette stoffet i undervisningen. Blågrønn hovedstadsaksjon er kanskje noe av det viktigste Oslo Elveforum driver med, nemlig å få den oppvoksende slekt til å ta vare på verdier i sitt nærmiljø.

Lysakerelven

Lysakerelven renner fra Bogstadvannet til Lysakerfjorden. Den har fått sitt navn etter gården Lysaker som lå på Bærumssiden ved munningen. Et gammelt navn på elven er Fod eller Fad som betyr gjerde eller grenseskille. Den som i riktig gamle dager ville ferdes enten til Ringerike, Vestlandet eller Nidaros, vadet over Fåd rett ovenfor Granfossen. Etter hvert kom det en bro over Fåd, nemlig Fåbro. Elven har alltid vært en viktig grenselv og ble fra 1948 grense mellom Oslo og Bærum.

Lysakerelven er den nedre del av et større vassdrag der Langlielven, Heggelielven og Sørkedalselven utgjør den øvre delen der de renner ut fra Storflåtan, Vesleflåtan, Svarten, Kringla og Heggelivannene. Elveløpet er krokete og går gjennom en trang dal og har mange fosser og stryk. Det er en spennende elv med dype slukter og stille kulper. De høyeste fossene er Jarfossen 22 m og Granfossen (Fåbrofossen) 12 m. Samlet fallhøyde er 145 meter.

Osdammen der Lysakerelven begynner sin ferd ut av Bogstadvannet.

Foto: Fossum Tønnessen.

EIENDOMSFORHOLD OG VANNKRAFT

Fra 1100-tallet og fram mot reformasjonen eide Hovedøya kloster mange gårder langs elven og mye skog langt opp i Nordmarka. Langs Lysakervassdraget lå det flere kjente gårder som var klostergoods, nemlig Rød, Jar, Øraker, Voll, Grini, Voksen, Fossum og Bogstad.

I 1537 kom reformasjonen, og alt klostergoods ble overført til kongen som leide ut gårdene og fallrettighetene i Lysakerelven. Kongen, som trengte penger, begynte å pante gårdene og måtte snart overdra dem til Christianias rikeste. En av disse gårdene var Bogstad, hvis eiere skulle få stor betydning for utviklingen langs Lysakerelven. Det er nok å nevne Peder Anker som en av de store eiere til Bogstad. Han residererte på Bogstad fra 1772 til 1824.

Vannkraften ble tidlig utnyttet. Kverner og sagbruk ble alt på 1100-tallet bygget på gårdene. I 1560 reiste bøndene sag ved Fossum nedenfor Fådvannet (Bogstadvannet). I 1594 beskrev Oslo-biskop Jens Nilsson en sag under fossen ved Fåbro. I den øvre delen var det smelteovn og sagbruk ved Fossum. Lenger nedover var det flere møller, bl. a. Voksen mølle ved mølleplassen og Grini mølle ved Grinidammen.

BOGSTAD GÅRD

La oss nå begynne vandringen, og det er helt naturlig å starte med Bogstad gård.

I 1649 ble gården solgt til rådmann Morten Lauritzen sammen med flere gårder i Sørkedalen og lasteplassen Vækerø. Med Bogstad gård som sentrum skapte han det vi kaller Nordmarksgodset ved å kjøpe opp enda flere gårder og store skogeiendommer i Sørkedalen.

Godset ble senere overtatt av svigersønnen Peder Leuch. I 1772 overtok Peder Anker Bogstad gård, og under hans eierskap skjedde det mye innen trelast og industribygging, og en god del av dette var knyttet til vannkraften i Lysakerelven.

Da oppgangssaga kom i bruk rundt 1550, ble elvesagene god forretning. De gamle sagene delte hver stokk i bare to emner, men oppgangssaga delte stokkene i langt flere og jevnere emner. Med Lysakerelvens gode vannføring, ble produksjonen atskillig større enn før.

I 1688 var det gitt Sagbruksprivilegier hvor hver av 600 sager i det «Søndenfeldske» ble tildelt et årskvantum på 1.000 til 20.000 bord som en enerett til å skjære tømmer for eksport. Disse privilegier ble det senere lempet noe på i 1795 og i 1818, men ble først helt opphevet i 1860.

Peder Anker var en av dem som hadde glede av dette. I 1773 bygget han et nytt sagbruk ved Sagfossen ved Lysaker. Denne sagen hadde en kapasitet på 20.000 bord pr. år. For å utnytte denne kjøpte han flere

Bogstadvannet med hovdgården mellom trærne og golfbane langs bredden. Bebyggelsen i åsen til høyre er nyeste innslag i kulturlandskapet. Foto: Østberg/Oslo Byes Vel.

Oslo Elveforum

FORMÅL

Oslo Elveforum ser det som sin hovedoppgave å støtte opp om Oslo kommunes, nabokommunenes og andre offentlige og private institusjoners arbeid med å gjen-skape byens blågrønne årenett fra Marka til Fjorden. Vi ønsker å være et kraftsenter i et omfattende miljønettverk som arbeider fram rene

og rensede vassdrag – med optimal vannføring, et rikt biologisk mangfold og med grønne, publikumsåpne elvebredder. Vi avgrenser vårt arbeid til vassdragene i byggesonen mellom Marka og Fjorden.

Den andre hovedoppgaven retter seg mot byens befolkning, særlig barn og unge gjennom prosjektet Blågrønn hovedstadsaksjon. Vi arbeider for å *informere om betyd-*

ningen av Oslos blågrønne struktur som element for trivsel og glede i nærmiljøet og *inspirere* flest mulig barn, unge og voksne til å engasjere seg i et «*lokalt eierskap*» gjennom en ordning med elveadopsjon for skoler, boligsameier, institusjoner, bedrifter og andre interesserte. En styrking av bydelens engasjement i den blågrønne sektor er ønskelig i denne sammenheng.

ORGANISASJON

Oslo Elveforum ble stiftet i år 2000 og er utviklet til et arbeidsfellesskap for 11 elvegrupper og ideelle foreninger som virker til det beste for Oslos blågrønne struktur. Dette dreier seg om de ti vassdragene og Østensjøvannet – både blå vannløp og vannspeil og grønne kantsoner, som sammen er viktige deler av det biologiske mangfoldet i hovedstaden.

Spørsmålet om å etablere et felles byomfattende nettverk av venner for disse elvene vil bli nærmere vurdert.

Noen av foreningene er medlemsorganisasjoner: Lysakervassdragets Venner (LvV), Miljøforeningen Akerselvas Venner (MAV), Alnaelvas Venner (ALV) og Østensjøvannets Venner (ØVV).

Arbeidsgruppene ved Mærradalsbekken, Hoffselva med Makrellbekken, Frognerelva, Hovinbekken, Ljanselva og grensevassdragene Gjersjelva mot Oppegård og Ellingsrudelva mot Lørenskog har en kjerne av aktive vassdragsvenner, som driver sitt arbeid i kontakt med et lokalt nettverk av velforeninger, historielag, miljøforeninger og andre ideelle organisasjoner.

kvantumssager i Oslo- området, nedla disse og fikk etter søknad deres kvantumsretter overført til sagen ved Lysakerelven. I 1772 hadde han overtatt Bogstad eller Sørkedalsgodset og arvet halvparten av Nordmarka, men til tross for oppkjøpet av flere skoger, ble det vanskelig å skaffe nok sagtømmer. Sørkedalen og traktene nordover var nærmest uthugget blant annet på grunn av de svære mengder som gikk med til trekulleveranser til Bærums Verk.

Inntil 1795 hadde sagbrukene bare hatt tillatelse til å sage eget tømmer, men nå ble også kjøp av sagtømmer tillatt. Samtidig som etterspørselelen fortsatte å stige, steg også utgiftene til renter og avdrag, slik at det for Peder Anker ble nødvendig å utnytte kapasiteten så høyt som mulig. I 1803 kjøpte han den andre halvpart av Nordmarksgodset

og dessuten store skogstreknin-
ger i Land og Valdres.

Tømmer som ble fløtet fra Randsfjorden (Land) og Sperillen (Valdres), ville ende i Drammen. Problemet for Peder Anker var altså å få dette tømmeret fra Drammensvassdraget til Sørkedalsvassdraget og til sin egen sag ved Lysaker. Han bygger da Kjerraten som skulle dra tømmerstokkene slik at de overvinne en høydeforskjell fra Steinsfjorden til Damtjern på

390 m og en lengde på 3,1 km. En stigning på 1:8, altså en ganske bratt bakke. Vannkraft fra Åsaelven skulle gjøre denne jobben.

Fra Damtjern ble tømmeret dratt med hest over til Storflåtan. Herfra bar det nedover elven til Svarten, Kringla og ned til Langlivann, videre ned Langlielven til Bogstadvannet og Lysakerelven til sagen ved Sagfossen hvor tømmeret ble sagt. Derfra ble det transportert videre til lagerplass for utskipning på Vækerø. Et ganske dristig prosjekt som var i drift fra 1807 til 1850. Gjennomsnittlig ble det fraktet 1.500 tylf-ter tømmer pr. år, hvilket vil si 18.000 stokker, som tilsvarer over 100.000 planker.

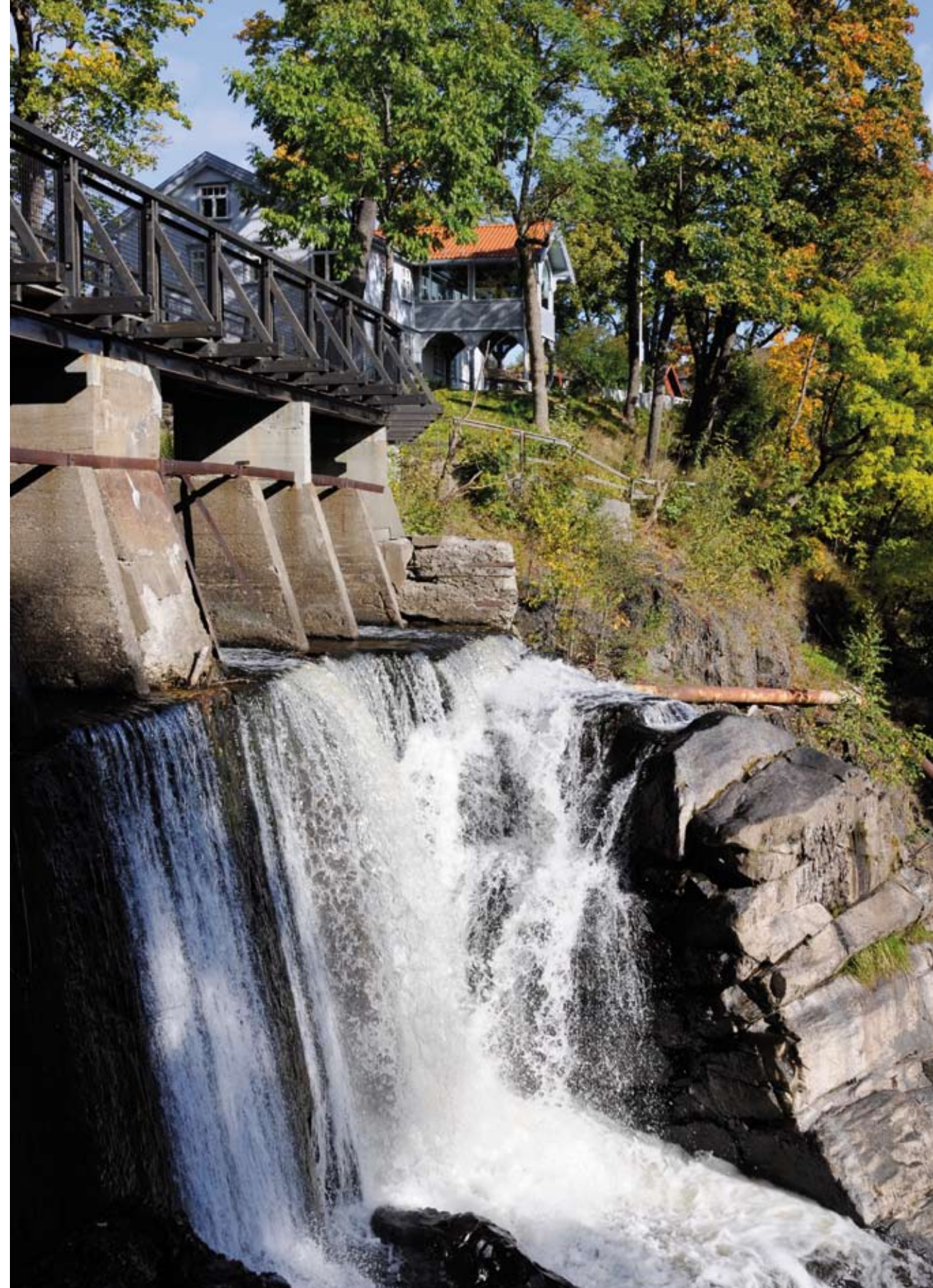
Peder Anker drev ikke bare med trelast, han var i tillegg en veibygger. Han hadde tittelen «Generalveiintendant», og han bygget Ankerveien fra Maridalen til Bærums verk 1792–93. Han trengte en veiforbindelse for å få malmen fra Bærums verk frem til masovnen på Fossum. Etter hvert ble veien videreført til Maridalen fordi han utvidet virksomheten til også å omfatte en stangjernshammer ved Hammeren i Maridalen.

Bærums jernverk ble satt i gang rundt 1610 av kong Christian IV,

Granfossen ga grunnlag for industrivirksomhet på begge sider av elven. Bildet fra 1932 viser sagbruket Granfos Brug Ltd. AS på Bærumssiden. Foto: A.B. Wilse/Oslo Museum.

Bildet til høyre er tatt i 2009 og viser i bakgrunnen Fåbro i Oslo, oppført som sommerbolig ca. 1760 av dikteren og industrimannen Christian Baumann Tullin. Foto: Østberg/Oslo Byes Vel.

men jernproduksjonen var ikke stor før Peder Anker overtok i 1791. Daværende eier av Bærums verk, Conrad Clausen, bygget en stang-jernhammer på Fossum nedenfor oset der Hammerdammen er i dag. Da Peder Anker overtok, anla han i tillegg en masovn. Dette dannet starten på Fossum jernverk. Peder Ankers jernverk fra 1791 ble nedlagt i 1861. Etter at jernverket og hammeren ble nedlagt, ble det bygget en sag ved Hammerfossen.

Det har i alt vært 10 sagbruk langs elven, men fløtning langs elven var arbeidskrevende, og i 1881 ble alle sagbruk samlet på Nedre Fossum. Dette ble nedlagt i 1961 og erstattet av Fossum bruk.

BOGSTADVANNET På 1700 kaltes Bogstadvannet for Fådvannet etter elvens eldste navn. Ved dagens demning var det i tidligere tider bare en liten foss, og Fådvannet (Bogstadvannet) var lavere enn i dag. I 1869 fikk Wedel-Jarlsberg på Bogstad bygget en kistedam som hevet vannet ca. to meter, og kalte det nye vannet for Bogstadvannet. Carl Otto Løvenskjold bygget ny demning i 1913.

VOKSEN MØLLE Det er lite igjen av denne møllen bortsett fra noen murrester helt inn til elvekanten. Voksen mølle lå under Voksen gård. Gårdens historie kan følges så langt tilbake som til 1426. Møllen som tilhørte gården, ble bygget på 1700 tallet og var i drift frem til 1935. Bygningen ble revet i 1960 årene.

GRINI SAG, MØLLE OG KRAFTSTASJON Saga hørte, som de fleste virksomheter langs elven, under Bogstad godset. Sagene var gode skatteobjekter. I 1773 skulle sageieren betale damstokkskatt, sagmesterskatt og sagtiende til dagens myndigheter.

Grinisaga lå omtrent der dagens Grini mølle holder til. Mølla ble anlagt i 1867 og nedlagt i 1904. Her malte flere av gårdene i Østre Bærum kornet sitt. Fra rundt 1915 til 1950 drev Løvenskjold kraftstasjon ved Grinifossen. I 1922 var det 100 strø abonnenter på Røa, Fossum og Sørkedalen. Senere ble strømmen kjørt inn på det kommunale nettet. I dag er det flere småbedrifter som holder til i mursteinsbygningen. Denne er bygget om flere ganger.

HOLTET SAG De høye steinfundamentene på Røa idrettsplass, mellom turveien og elven, er restene etter saga. Sagmesteren bodde på Holtet, en av de mange husmannsplassene under Rødgårdene. I 1885 sysselsatte saga syv mann.

RØAFOSSEN Fossefallet ga kraft til sag og mølledrift. Saga brant ned i 1764. Rød mølle ble tatt i bruk i 1888. Bygningen på hele 5 etasjer

gikk opp i flammer i 1895 og ble ikke gjenoppbygget. Det var også mølledrift knyttet til både Jar og Ullern gård.

JARSAGA Sagbruket her var trolig i drift fra 1550 til 1888. På 1670-tallet ble det skåret opptil 10.000 bord på saga.

FÅBROFOSSEN – GRANFOSSEN Som tidligere nevnt måtte alle som skulle passere Lysakerelven øst eller vestover, passere på Fåbro. I 1749 etablerte teologen, verksherren, poeten og senere rådmann Christian Baumann Tullin industrivirksomhet her. Dette omfattet spikerverk på Oslo-siden, pudder og stivelsesfabrikk på Bærum-siden. Hans store sommerhus står fremdeles ute på elvebrinken. Virksomheten ved Lysakerelven var starten på vår tids Dyno Industrier. I 1865 ble Lysaker nitroglyserinfabrikk anlagt på østbredden ved fossen. I 1874 eksploderte imidlertid hele fabrikkens, og en mann ble drept. På grunn av sprengningsfaren ble fabrikkens flyttet til Engene ved Sætre i Hurum.

Granfoss bruk på Bærum-siden startet opp i 1869 med produksjon av tremasse, senere ulike papirprodukter, også cellulose en kort periode. Fabrikkens var en av landets første tresliperier for eksport av trevarer. Tresliperiet ble nedlagt i 1964. Papirproduksjonen ble etter hvert også nedlagt. Granfoss næringspark ble etablert i 1983 og har omformet området til vår tids bruk. En ny Fåbro ble reist i 2001.

MUSTAD FABRIKKER Etter at nitroglyserinfabrikkens hadde etablert seg på Hurum, kjøpte Mustad jernvarefabrikk tomten i 1875. De flyttet fra Gjøvik og satte i gang produksjon av bl.a. margarin, vaffeljern, ovner og hestesko. Før første verdenskrig hadde Mustad 42 hester som daglig kunne dra 2 turer til byen med varer. I dag ligger kjøpesenteret CC Vest der jernvarefabrikkens lå.

LYSAKER SAG OG MØLLE Møllefossen er den siste fossen før elven renner ut i Lysakerfjorden. Her lå Lysaker sag og mølle. Gården lå litt nærmere elven enn der Lysaker stasjon ligger i dag. Gården var aldri noen stor gård hva dyrkningsareal angikk. Dens hovedinntektskilde var knyttet til sag- og mølledrift i Møllefossen.

Saga var i drift allerede i 1580 som oppgangssag. Det var en kvantumssag som hadde tillatelse til å produsere 4.000 bord i 1686, noe som raskt ble økt til 5.500 bord. I begynnelsen på 1700-tallet var Lysaker sag den største i området, og Peder Anker på Bogstad overtok det hele i 1777.

LYSAKERS VEKST TIL TETTSTED

I siste halvdel av 1600-tallet ble det bygget bro og vei mellom Sollerud gård og Lysaker gård. Det var en første start på dagens veiforbindelse. Vertshus og skystasjon for reisende dukket opp etter hvert. På Oslo-siden bygget eierne av Sollerud gård i 1731 en ny gjestegivergård der den gamle hadde stått. Den stod til 1871 da en ny ble oppført.

På Bærum-siden ble det bygget vertshus i 1780 som en del av Lysaker gård. Bygningen ble tatt ned i 1980 og siden gjenreist på Veimuseet ved Hunderfossen.

Postkort fra ca. 1935 viser Lysakerelvens siste del, sett fra den gamle jernbanebroen på Lysaker. Industrianlegget i bakgrunnen har senere gjennomgått store forandringer og rommer nå bl.a. kjøpesenteret CC Vest. Foto: J.H. Küenholdt/Oslo Museum.

Til høyre elvemunningen med ny bebyggelse og maritim skole fotografert 2009. Foto: Østberg/Oslo Byes Vel.

TURVEI LANGS ELVEN

Det er mulig å gå langs hele elven. På Oslo-siden må man noen steder følge lokale veier fordi terrenget er for bratt til å komme helt inntil. Ved Kristian Auberts vei går det bro over elven til Bærum, og der går det en god sti langs elven. Den bry-

tes ved Jarfyllingen, men hele turveisystemet langs elven er under utvikling til det bedre.

Modernisering av Kolsåsbanen representerer en god mulighet til å rette opp den skaden som ble gjort da Jarfyllingen ble anlagt for vel 80 år siden. Dette åpningsarbeidet er nå i gang, slik at man skal kunne gå langs elven også der. Elveløpet er krokete og går gjennom en trang dal og har mange fosser og stryk. Det er en spennende elv med dype slukter og stille kulper.

Lysakervassdraget har en svært rik natur og en rekke steder med høy grad av biologisk mangfold. En tur langs elven er en spennende reise både gjennom landskap, historie, flora og fauna. ■

LITTERATUR

1. Elvelangs – Turguide til elvene i Oslo – Ida Hvoslef m.fl.
2. Kjerraten i Åsa – Edvard Heiberg.
3. Bogstad park og hager – Madeleine von Essen.
4. Oslo byleksikon – Kunnskapsforlaget i samarbeide med Oslo Byes Vel.
5. Historiebok for bydel 36 i Oslo – Røa, Voksen, Huseby, Hovseter, Holmen – Eivind Heide.
6. På byens terskel- en bok om Oslos vestlige utkant – H.O. Christophersen.

